
*І.З. Держко,
кандидат філософських наук,
завідувач кафедри Львівського національного медичного університету*

МЕТАФІЗИЧНІ СМИСЛИ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Більшість філософських пошуків ХХ століття розгорнулося в численних варіантах антропологічного підходу, де в центрі уваги опиняється людське буття, розглянуте в різних аспектах. У поліфонії цих підходів доцільно зупинитися на ключовому моменті метафізичної думки ХХ ст. – гуссерлівській феноменології. Для Е.Гуссерля ніяка “бувша метафізика” й ніяке “об’єктивне буття” неможливі без врахування фундаментально значущого факту, відкритого ще Р.Декартом і всебічно осмисленого І.Кантом: все, з чим ми зустрічаємося в нашому повсякденному емпіричному досвіді, є лише наслідком різноманітної конституюючої роботи нашої свідомості, загальної для всіх індивідуумів, “монад”, як іноді називає їх Е.Гуссерль, використовуючи термінологію Г.Лейбніца. Застосовуючи критичну рефлексію, Е.Гуссерль показує, що вже Р.Декарт хотів створити нові, міцні, ґрунтовні підвалини людського знання. Але єдине, що вийшло з цієї рефлексії – це створення наук про природу і про дух. Сама метафізика при цьому не досягла рівня науки. Чи є філософське знання новим виміром знання і в чому воно полягає? Питання лишилося без відповіді. На думку Е.Гуссерля, філософія є уособленням неминучого прагнення людства до чистого й абсолютного знання. Але ця мета так ніколи й не була досягнута. Не відмовляючись від картезіанської рефлексії, більше того, спираючись на неї в усій її чистоті, потрібно обрати новий шлях. Цей шлях і визначає феноменологія.

Тільки феноменологія, як строга наука про свідомість, забезпечує “свідоме проведення феноменологічної редукції, щоб досягти того “Я” і того життя свідомості, які роблять правомірним порушення трансцендентальних питань як питань можливості трансцендентального пізнання” [2, 25]. А феноменом, як відомо, є те, що оприявлюється. Всі, навіть мої власні реальні міркування, оскільки я рефлексивно їх знаю, є простими феноменами. Тим самим будь-який феномен обов’язково містить у собі того, перед ким він є феноменом; все, що являється, постає, з неодмінністю оприявлюється “кому-небудь”. Відповідно будь-який феномен є таким лише згідно із способом міркування і перебігом міркування того, хто мислить. Цей акт думки і є те, що Е.Гуссерль називає свідомістю. Зрозуміло, що для мислителя “феномен і свідомість – це два корелятивних поняття: будь-яка свідомість є свідомістю “про щось”, і це “щось” є феномен, який міститься у свідомості. Подібно тому, як феномен не є суб’єктивною видимістю, свідомість не є суб’єктивним станом. Ця кореляція знаходиться поза будь-яким дуалізмом суб’єкта об’єкта як реальностей” [5, 159]. Тобто “Я”, лишаючись наодинці із собою, зводить будь-яку реальність до стану феномена.

Наслідком такого позбавлення від наївної “природної установки” свідомості за рахунок процедури “епохе” (взяття в дужки всіх колишніх метафізичних, психологічних і натуралістичних припущень) має стати, за Е.Гуссерлем, “систематичне тлумачення смислу, який світ має для всіх нас ще до всякого філософування і який може бути тільки філософськи перекрученим, але не зміненим” [2, 27]. Відповідно реальне існування світу, як і інші елементи “природної установки”, – це лише переконання або віра людини, пов’язана з неодмінністю зіткнення з реальними речами. Але це звичайне для обивателя існування зовнішніх речей не можна кваліфікувати як філософський факт. З переконань не можна побудувати філософію. Єдине, що завжди справді є й у бутті чого не можна сумніватися – це реальність людської свідомості. “Свідомість – не лише реальність найбільш очевидна, а й реальність абсолютна, основа будь-якої реальності” [4, 375].

Реальність людської свідомості перевіряється за допомогою феноменологічної редукції, яка здійснюється над тотальністю світу. Для людини, яка займає природну позицію, світ є тотальністю реальних речей, усередині якої він сам перебуває як одна з них. “Природна” позиція означає те, що ми живемо в певному світі. “Природність природного” життя полягає в тому, щоб вірити в реальність світу й самого себе. Природне життя підтримується певним “протовіруванням” у реальність всього; будь-яке наступне вірування засновується на ньому. Редукція впливає на це “протовірування”, тобто на весь світ, і дія ця полягає в тому, щоб лишити це вірування в невизначеному стані. Але редукція впливає на весь світ, зокрема й на реальність “Я” як його частини. Справа “в тому, що “Я” як реально мислячий суб’єкт належить світу в якості реального суцього. “Я” є відносно себе мислячим суб’єктом, вільним від будь-якої реальності, не маючи жодних властивостей, крім властивості бути феноменом “буття Я”. Належне до світу “Я” знаходиться всередині природного світу. Обидва вони (“Я” і світ) підтримуються у своєму стані фундаментальним протовіруванням” [5, 160]. Це і є тотальність, над якою здійснюється редукція.

У чому полягає сутність цієї редукції? Йдеться не про те, щоб піддати сумніву існування світу. Навпаки, переживаючи цей світ і проживаючи в ньому, потрібно обійняти особливу позицію і поставити під сумнів цінність вірування в його реальність. Мова йде не про заперечення цього вірування, а лише про призупинення його терміну дії, тобто певний час утримування від нього. Усе це виражає поняття “епохе”: призупинення, утримання. Я співісную в житті, я не лишаю реальне життя, а лишаюся в цій його повноті і конкретності, але не вірю в її реальність. Редукція і полягає в тому, щоб звести весь реальний світ до чогось, що є не реальністю; завдяки цій операції я маю “редукований світ”. Я не втрачаю нічого з того, що реально; я втрачаю тільки сам характер реальності [5, 160]. Для чого тоді потрібен зведений світ? Саме для з’ясування того, що саме постає перед моєю свідомістю й наскільки воно являється, тобто постає як чистий феномен.

Феноменологічна редукція є, насамперед, ейдетичною як редукція фактичного до ейдетичного. Але важливим є й те, що реальність редукується у самому характері реальності, внаслідок чого світ, редукований до феномену, виявляється цілком ірреальним. Проте ірреальне не означає щось фіктивне, а є лише відстороненням через “епохе” від будь-якого натяку на реальність. З цієї точки зору редукція буде також і трансцендентальною, до того ж у подвійному значенні. Це відбувається тому, що, по-перше, феномен у своїй ірреальності виявляє себе тільки в чийсь свідомості і через редукцію як акт цієї свідомості. Ця “міра” реальності виявляє себе лише у свідомості, і лише в силу цієї суб’єктивної свідомості. Оскільки саме ця суб’єктивність конститує положення речей у реальності, вона є трансцендентальною суб’єктивністю. По-друге, редукція “є трансцендентальною, оскільки з досить давніх часів трансцендентальним називається те, що утворює “якість”, в якій все збігається через простий факт буття. А в результаті редукції “все” є лише виключним феноменом. Звідси феноменальність має “найвищу властивість трансцендентального” [5, 161]. Отже, феноменологічна редукція є одночасно ейдетичною й трансцендентальною, що й змушує Е.Гуссерля у своїй метафізиці зайняти радикальну позицію стосовно психологізму І.Канта і класичної метафізики.

У даному разі психологізм пояснюється поняттям “конституювання”; це конституювання самої системи переживань, завдяки яким світ існує для особистості. Переживання й тим, що в них дано, що має певний характер. У кожний момент існує переживання й об’єктивна ноєма (інтенційна мета свідомості, щось, що виявляється в цьому, але не є ні ним самим, ні його часткою). Свідомість – це конституюючий потік. І цей потік є формою конституювання свідомості як такої. Так, час, зрозумілий феноменологічно, є формою конституювання. У цьому контексті конститується також можливість володіння об’єктивною ноємою як системою переживань. Проблема

конституювання є, насамперед, проблемою того, як поступово складається низка переживань “Я”.

Зазначимо, що ідея конституювання – це нова ідея суб'єктивності. Суб'єктивність, яку визнає Е.Гуссерль, радикально відрізняється від психологічних і антропологічних концепцій суб'єктивності. Суб'єкт не творить об'єкт, а об'єкт не є простим уявленням суб'єкта. Суб'єкт, як це в І.Канта, не нав'язує своїх форм змісту об'єкту. Тут не йдеться про традиційний об'єктивізм. По-перше, мається на увазі не об'єктивність розуміння, а інтенційний корелят, а по-друге – цей корелят не є чимось “сконструйованим” відносно свідомості. Сама свідомість конструює цей корелят. “Констатуюча суб'єктивність” – таким є нове поняття суб'єкта. Суб'єктивність змушує речі поступово проявлятися у свідомості такими, якими вони є самі по собі. Суб'єктивність змушує речі виявлятися, виходячи з мене самого. Світ поступово конститується “на основі системи особистісних переживань і лишається конституційованим як сенс мого Я в світі” [5, 172]. Це означає, що для Е.Гуссерля філософія – це не лише чітка й точна наука про світ і особистість у ньому. Її основною проблемою є саме конституювання мого “Я” і світу, в якому це “Я” живе. Інакше кажучи, це антропологічна проблема самоконструювання.

Водночас дана проблема є найвищою спробою конституювання “до очевидності”, найвища спроба розуму в гуссерлівському значенні слова. Реконструювати з очевидністю “є те, чим я є як “его”, те, чим є світ цього “его”. Це реконструювання – найвища форма переживання. Тому філософія для Е.Гуссерля є трансцендентальним життям або життям сутності” [5, 172]. Це не якість ще одне життя, поряд із природним життям, а інший спосіб прожити те саме життя, виходячи не з віри в його реальність, а з прояснення його сутності. І в цьому значенні філософія для мислителя є “абсолютним розумом”.

Звичайно, Е.Гуссерль не є раціоналістом у старому розумінні цього слова, для якого речі є виключно раціоналістичними, без будь-якого домішку “ірраціонального”. Навпаки, феноменологічне “роблення” (здійснення) лишає речі такими, якими вони є. І якщо вони є ірраціональними, воно лишає їх у їхній ірраціональності. Очевидність того, що певне “щось” – ірраціональне, є для мене основою його ірраціональності. Це – одна з основних властивостей метафізики Е.Гуссерля.

Дана ситуація зумовлюється й тим, що розум у філософії Е.Гуссерля є певним трансцендентальним конституюючим, в силу чого він називає свою філософію “трансцендентальним ідеалізмом”. Йдеться не про ідеалізм у звичному (кантівському) смислі цього слова, а про “ідеалізм нового типу, подібно до нового поняття суб'єктивності у Гуссерля” [5, 172–173]. У цьому смислі ми можемо назвати його філософію новою метафізикою. У даному випадку можна погодитися з тим, що філософія Е.Гуссерля є “метафізикою в значенні визнання апріорності буття сутності відносно реальності факту. Причому ця апріорність конститується для особистості як те, що виявляється в інтенції чистої свідомості в силу цієї інтенції. Чиста свідомість є абсолютним буттям, і будь-яке інше об'єктивне буття інтенційно засновується на бутті чистої свідомості” [5, 162]. Зрозуміло, що трансцендентальний ідеалізм як нова метафізика Е.Гуссерля радикально відрізняється від того, що звичайно розуміють під поняттям “ідеалізм”. І найголовніше – акцент на свідомості – це шлях до антропології, до нового бачення людини. Його метафізика започатковує абсолютне життя його (“Я”). Об'єктивний повсякденний світ, світ науки, філософії, релігії, мистецтва замінюється у Гуссерля “образами світу” у свідомості, а феноменологія претендує на їх об'єктивне, методологічно чітко фундоване (через процедуру того самого “епохе”) і систематично описане немов би зсередини самої свідомості.

У результаті Е.Гуссерль доходить висновку, що існують регіональні метафізики (онтології), які досліджують феномени природи, суспільства, моралі, релігії (тобто різні аспекти (регіони) буття). Для того, щоб їх досліджувати, потрібний попередній аналіз сутностей та їхніх властивостей. Справа полягає в тому, що класична метафізика, достатньо визначившись у трансценденції, вбачала під трансцендентуванням рух від

реального світу до пояснюючої його трансцендентної причини. А вона, якщо про неї взагалі щось можна знати, мала проявитися у чийсь свідомості. І навіть якщо так би і було, то функція феноменології полягала б не в “поясненні” світу за допомогою цієї причини, а лише в розумінні того, що є насправді перед нами. Феноменологія нічого не пояснює. Вона трансцендентує не для того, щоб опинитися за межами світу, а навпаки, – для того, щоб лишитися в ньому, але спостерігаючи, як він проявляється нам.

Нова позиція, яку пропонує Е.Гуссерль, акцентує увагу на редукції до “чистого феномена”. Вона веде до сутності речей, а сутність – це те, чим певна річ “являється”. Сутність – це буття речей. Тому результатом феноменологічної редукції є відкриття сутності, буття. У своєму “подвійному, ейдетичному і трансцендентальному вимірах чистий феномен є сутність, є буття: бути людиною, бути каменем, бути конем, бути зіркою, бути зеленим і так далі. Найменше, що ми здобуваємо завдяки внесенню в дужки реальності речей, – це саме буття речей, їх сутність” [5, 166]. Але реальність є відносною для сутності. Так що будь-яке знання про реальності (дійсність) потребує чіткого випробування, перевірення.

Проте, будь-яке випробування, будь-яке перевірення є, насамперед, апеляцією до знання про сутність. Проблема “пізнання” в такому разі полягає в тому, щоб знати, що означає “пізнавати”. Тільки в цьому випадку ми можемо остаточно вирішити, чи є в дійсності справжнім і реальним пізнанням те, яке претендує ним бути. Таким чином, феноменологічне знання як абсолютне знання про сутності є впровадження будь-якого знання про факт буття. Тільки виявивши можливість цього знання, ми мали б, одночасно, філософське знання як абсолютне знання, як принцип впровадження будь-якого знання про життя і його складові – економіку, культуру, політику, релігію тощо. У результаті можливе створення, наприклад, феноменології цінностей (що здійснив Макс Шелер) або феноменологічної типології релігійного досвіду (праці відомого філософа релігії Рудольфа Отто) та інше [3, 241]. Але можлива, вважає Е.Гуссерль, й універсальна метафізика (онтологія), яка містить у собі всі ці можливі “обрії буття” як відгалуження.

У даному разі важливим є й те, що умовою можливості буття є свідомість, в якій існує можливість абсолютного знання. Оскільки свідомість є інтенційністю, вона робить можливим існування інтенційного об'єкта для себе. Свідомість не лише володіє об'єктом, а й робить так, щоб він існував, і робить це, виходячи із себе самої. Іntenція обґрунтовує можливість появи інтенційного об'єкта таким, яким він є сам по собі. Іntenційність – це основа можливості будь-якого вияву об'єкта “для мене”. Коли ми говоримо про те, що проявляється для нас у той чи інший спосіб, ми маємо на увазі, що “тим”, а не “іншим” є його об'єктивний смисл. Буття є єдністю об'єктивного смислу, а чистий феномен є буттям як сутність. Таким чином, “буття” як об'єктивний смисл сутності є “сутність сутності” [1, 412]. У цій якості буття засновується на самій свідомості.

У такому разі, якщо “феноменологія як інтуїтивно-ап'юрірна наука розвивалася за суто ейдетичним методом, то всі її сутнісні дослідження є не чим іншим, ніж розкриттям універсального ейдосу “трансцендентального его взагалі”, який містить у собі всі варіанти чистих можливостей мого фактичного его і саме це его як можливість” [1, 411]. Ейдетична феноменологія досліджує, таким чином, “універсальне ап'юрі”, без якого я – немислимий, немислиме трансцендентальне “Я” взагалі. Інакше кажучи, оскільки будь-яка сутнісна всезагальність має цінність “непорушної закономірності”, вона досліджує універсальні сутнісні закони, котрі визначають кожному фактичному висловлюванню про трансцендентальне его можливий смисл. У цьому й полягає один із моментів гуссерліанського антропологічного повороту – пошук смислу.

Отже, світ у цілому конструюється свідомістю і тому є “прозорим” для раціональної феноменологічної рефлексії і реконструкції. Е.Гуссерль навіть дозволяє собі висловити філософський афоризм: “Потрібно втратити світ в епохе, щоб знову придбати його в універсальному само осмисленні” [2, 29]. Однак універсалістські онтологічні (втім, як і гносеологічні) претензії феноменології дуже швидко виявили свою неспроможність: і

свідомість виявилася для раціональної рефлексії непрозорою, і з власної свідомості перейти до світу й до чужої свідомості виявилось не так-то просто. Та й свідомості різних людей настільки якісно різні, що неможливо гарантувати об'єктивність і загальність результатів внутрішнього феноменологічного досвіду, хоч би на які чіткі методи він опирався. Проте це аж ніяк не знімає глибокого метафізичного змісту міркувань Е.Гуссерля, завдяки яким світ постав перед нами в контурах нового розуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гуссерль Э.* Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философия. Философия как строгая наука. – Мн., М., 2000.
2. *Гуссерль Э.* Парижские доклады // Логос. – 1991. – № 2.
3. *Иванов А.В., Миронов В.В.* Университетские лекции по метафизике. – М., 2004.
4. *Реале Дж., Антисери Д.* Западная философия от истоков до наших дней: В 4-х тт. – СПб., 1997. – Т. 4.
5. *Субири Х.* Пять лекций о философии // Вопросы философии. – 2002. – № 5.